

# Et indblik i kognitionsforskningen i irreligiøsitet indtil nu og de fremtidige perspektiver

---



Af Anne Lundahl Mauritsen

Cand.mag. i Religionsvidenskab fra Aarhus Universitet, PhD-studerende ved Religion, Cognition and Culture forskningsenhed, Afdeling for Religionsvidenskab, Aarhus Universitet på et projekt med arbejdstitlen: "Understanding the Varieties of Irreligiosity in a Danish Context – an Interdisciplinary Study".

---

## Introduktion

De seneste årtier har et stadigt større antal sociologer, psykologer, historikere, teologer og antropologer vendt blikket mod irreligiøsitet ('non-religiosity', ateisme, 'unbelief', sekularisme etc.) som selvstændigt forskningsobjekt. Det har udmøntet sig i nye initiativer som 'The Nonreligion and Secularity Research Network (NSRN)' og forskningsprogrammer som *Understanding Unbelief*, hvor målet er i højere grad at forske i sådanne begreber og fænomener interdisciplinært og globalt (Bullivant og Lee 2012, 20).

Traditionelt set har religionssociologer og sekulariseringsforskere været dominerende inden for feltet; kendte navne som Peter Berger (Berger 1969), José Casanova (Casanova 2011), Yves Lambert (Lambert 1999) og Grace Davie (Davie 2002, 2013) har alle beskæftiget sig med forskellige former for irreligiøsitet, oftest fra et sekulariseringsteoretisk makro-perspektiv. De seneste år har *The Cognitive Science of Religion*<sup>1</sup> rettet opmærksomheden mod irreligiøse fænomener, fordi det i høj grad har relation til kenediskussionen inden for dette felt: Hvordan forklarer vi religion som et fænomen, der eksisterer på tværs af tid, rum og kulturel kontekst? Og hvorledes kan vi i forlængelse af det forklare det "modsatte" fænomen?

Jeg vil i min artikel indlede med at skitsere de (manglende) definitionsafklarende diskussioner, der finder sted blandt kognitionsforskere om religion og ikke-religion, da det i høj grad har indflydelse på forskningen. Det gælder ikke mindst empiriske undersøgelser. Dernæst vil jeg præsentere forskellige forsøg på at undersøge irreligiøsitet som et kognitivt fænomen og jeg vil se på styrker og svagheder i teoretiske antagelser og forskningsdesigns. Min ambition er at præsentere forskellige forslag til, hvordan disse mangler kan udbedres ved hjælp af mere interdisciplinær forskning med et bredere empirisk grundlag og en grundigere definitionsafklaring.

## Definitioner af irreligiøsitet

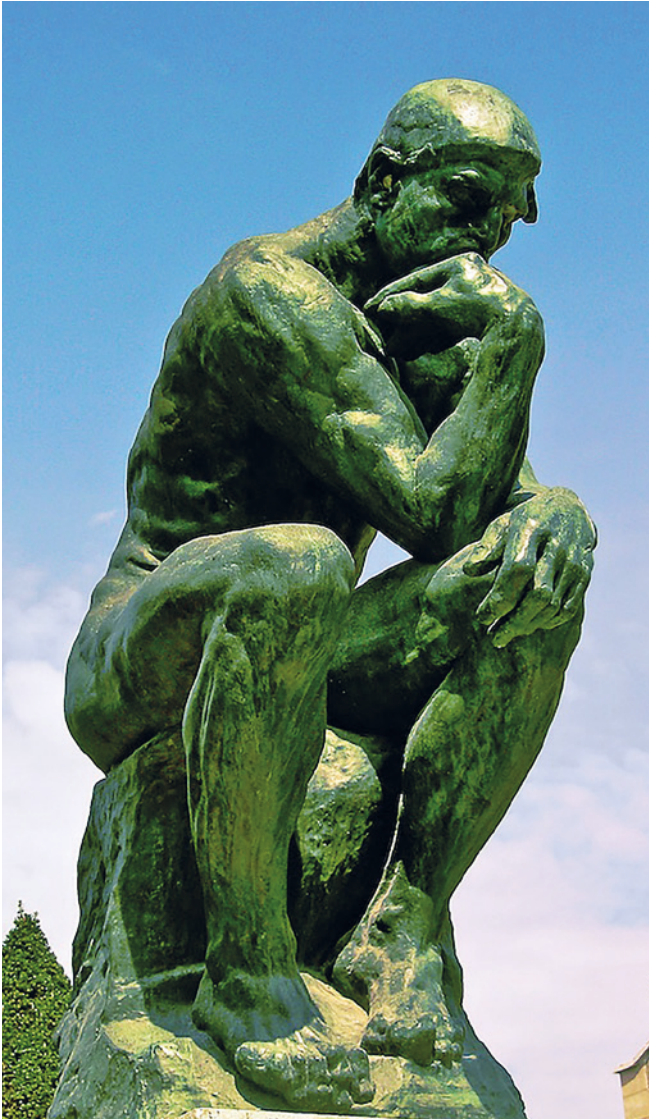
Inden for feltet relateret til studiet af irreligiøse fænomener er der til stadighed, ligesom med religionsdefinitioner, en begrebsdiskussion. Religionssociologen Lois Lee fremhæver tre grundlæggende tendenser i forskningen i definitionen af irreligiøse fænomener: 1) Begreber, der tager deres udgangspunkt i religion (non-religion, irreligion, a-religion, anti-religion), 2) begreber, med baggrund i teisme (eksempelvis ateisme, non-teisme) og 3) begreber fokuseret på det sekulære (sekularitet, sekularisme med videre) (Lee 2012, 130).

Inden for CSR har der været en tendens til primært at arbejde med ateisme som overordnet begreb til at dække irreligiøse fænomener, og det er der flere problemer knyttet til. Som begreb kan ateisme i sig selv dække over flere ting. Religionssociologen Stephen Bullivant definerer det som:

Any person who does not, at present, have a belief in the existence of a God or gods is thus a negative atheist. By contrast, a 'positive atheist' is someone who is not only without such a belief, but holds a specific belief (...) that there is no God or gods. (Bullivant 2013, 14)

Han påpeger yderligere, at negative ateister kan omfatte agnostikere og andre grupper, der ikke er 'overbeviste' omkring deres irreligiøse standpunkt. Når CSR-forskere i høj grad benytter ateisme som kernebegreb, der dækker irreligiøse fænomener, tager det udgangspunkt i en religionsdefinition, der primært fokuserer på 'beliefs', altså overbevisninger relateret til eksempelvis overnaturlige væsener. Det har dog flere ulemper. Ved at arbejde med et sådant begreb vil man ofte ende i en modsætning mellem 'overbeviste troende' og 'overbeviste ikke-troende' uden gråzoner imellem de to. Samtidig er kategoriseringen baseret på tro vs. ikke-tro på overnaturlige væsener. Det er unuanceret og tager udelukkende udgangspunkt i en problematisk religionsdefinition, der er bundet op på et trosbegreb. Derfor vil man i eksempelvis en dansk kontekst med en sådan definition hurtigt konkludere, at langt de fleste danskere er ateister, fordi danskere generelt scorer lavt på sådanne overbevisninger i såvel kvalitative som kvantitative undersøgelser (se eksempelvis Zuckerman 2008). Resultatet er en forholdsvist ensidig fremstilling af (ir)religiøsitet, som ikke afspejler, hvordan mange mennesker veksler imellem forskellige overbevisninger og meningsmodeller. Det savner blik for religionens funktionelle aspekter i forhold til at opretholde fællesskaber og tilbyde ritualer, der kan gennemføres uanset 'tro' på de teologisk, symbolske elementer, der ligger bag sådanne ritualer, og som stadig danner ramme omkring skelsættende livsbegivenheder.

Her gør jeg i stedet brug af irreligion som overordnet begreb. Irreligion kan adskilles fra et begreb som sekularisering, idet irreligion ikke betegner en moderne, samfundsmæssig tendens, men peger på et bredere fænomen, der er relevant på tværs af tid og sted. Samtidig er det et bredere begreb end ateisme, fordi det lader sig definere, så det ikke kun indbefatter manglende trosbevisninger, men også har et funktionelt aspekt. Det åbner for en tanke om, at også irreligiøse individer kan forholde sig til religiøse handlinger, fællesskaber og følelser. Omvendt er det



*Grubleren af Auguste Rodin, i Musée Rodin, Paris. Foto Andrew Horne*

vigtigt at pointere, at der ikke derved kan opretholdes en streng skillelinje mellem religion og irreligion, religiøsitet og irreligiøsitet. I stedet for er tanken, at langt de fleste individer befinder sig på et kontinuum mellem disse to poler, og at det netop er dette kontinuum, der er relevant at undersøge mere tilbundsgående, end kognitionsforskere hidtil har gjort.

## Forskningen indtil nu

CSR-forskere har ofte i et evolutionært perspektiv på makroplan forsøgt at forklare irreligiøsitet som et unaturligt fænomen, fordi man inden for feltet hyppigt betragter religion som et naturligt fænomen. Det kan tænkes i forlængelse af enten en biprodukt-tese, som fremlagt af eksempelvis Pascal Boyer (Boyer 2001), eller inden for et gene-culture-co-evolution perspektiv med forskere som Jesse Bering (Bering et. al. 2005) eller Joseph Henrich (Henrich 2016) som repræsentanter. Relateret til dette spørgsmål har det været udbredt på et mikro-individ-plan at gennemføre eksperimenter,<sup>2</sup> der kunne understøtte tanken om religion som det kognitive, naturlige udgangspunkt. Først for nyligt er man inden for området begyndt at interesse sig for det, man tidligere nærmest automatisk har defineret som en mangelfuld undtagelsestilstand: Forskellige former for irreligiøsitet. Den nyere, igangværende forskning forsøger nu at kompensere for denne mangel, men ofte med udgangspunkt i religion som den 'naturlige tilstand'. Jeg vil med min efterfølgende præsentation af to forskellige studier i irreligiøsitet inden for CSR illustrere den værdifulde forskning i irreligiøsitet, der indtil videre har fundet sted, samtidig med at jeg vil søge at demonstrere, hvordan et udgangspunkt i en smal definition af irreligiøsitet har begrænsninger.

Will Gervais og Ara Norenzayan har i artiklen: "Analytical Thinking Promotes Religious Disbelief" argumenteret for, at priming<sup>3</sup> med analytisk tænkning underminerer den ellers naturlige, intuitive tendens til religiøsitet blandt mennesker (Gervais og Norenzayan 2012, 493). Inspireret af dual-process teori – funderet på en tanke om menneskelig tænkning som en pendulering mellem intuitive og analytiske processer – arbejder de ud fra en hypotese om, at religiøs tænkning er primært intuitiv, og at analytisk tænkning i stedet fordrer irreligiøse overbevisninger (ibid., 493). Hvis man derfor kan prime forsøgspersoner med analytiske associationer, er det tesen – og resultatet af deres eksperimenter – at de bliver mindre religiøse. I fem forskellige eksperimenter primer de således forsøgspersonerne med analytisk priming. I studie to blev forsøgspersonerne eksempelvis primet med billedet 'Grubleren' af Rodin, hvorefter de skulle besvare spørgsmål om deres religiøsitet, demografiske info og afsluttende et kontrolspørgsmål for at sikre, at de ikke havde gættet eksperimentets formål. I både studie to og de resterende studier finder Gervais og Norenzayan, at analytisk priming formindsker deltagerens religiøsitet, idet de dog pointerer, at større studier bør udføres. Samtidig understreger de, at analytisk tænkning ikke er den eneste grund til irreligiøsitet, selvom de til stadighed argumenterer for, at det er den teori, der har størst forklaringskraft på tværs af demografi.

Det er imidlertid væsentligt at pointere, at replikationsforsøg ikke har opnået samme resultater. Sanchez et al. finder i deres replikationsforsøg, at Gervais og Norenzayan har for få forsøgsdeltagere og endvidere har overvurderet, hvor effektivt priming med analytisk tænkning er. De sætter spørgsmålstegn ved gyldigheden af Gervais og Norenzayans manipulationer og finder ikke, at analytisk priming har en virkning på graden af religiøsitet (Sanchez et al. 2012).

Gervais' og Norenzayans studie er selvsagt interessant, fordi det yder et spændende bidrag til, hvordan vi konkret kan undersøge kognitive processer eksperimentelt, men samtidig illustrerer det også, hvor meget et fænomen forsimples,

når kun to variabler er del af forskningsdesignet. At fremstille analytisk tænkning som den bedste forklaring på forekomsten af irreligiøsitet bliver derfor lige lovlig modigt, når resultaterne ikke er mere underbyggede, og når operationaliseringen af så bredt et fænomen som irreligiøsitet er så forholdsvis forsimplet.

Lindeman et al. har med et stort, internationalt survey-studie, gennemført i Holland, Danmark og Finland, forsøgt at identificere og beskrive forskellige grupper af irreligiøse individer (Lindeman et al. 2019) ved at måle respondenternes følelser i forhold til religion, hvor sikre de er på deres (ir)religiøse overbevisninger, deres evne til at mentalisere overnaturlige agenter, selvidentifikation og en række andre mål. Herefter er den indsamlede data blevet analyseret med *latent class analysis*, en analysemetode, der forsøger at identificere underliggende korrelationer mellem variabler i datasættet. Ved hjælp af denne analyse definerer forfatterne tre grupper, der går igen på tværs af national kontekst. Den første gruppe defineres som de analytiske ateister. Denne gruppe er primært karakteriseret ved at have praktisk talt ingen overnaturlige overbevisninger, de er i høj grad overbevist om rigtigheden af deres ikke-religiøse overbevisninger, de scorer højt på deres evne til kognitiv refleksion og baserer oftest deres overbevisninger på analytisk tænkning frem for intuition (ibid., 197). Den anden gruppe kalder Lindeman et al. for 'spiritual but not religious individuals.' Individer i denne gruppe er kendetegnet ved at have overnaturlige overbevisninger, der imidlertid ikke identificeres med tro på Gud, men i stedet eksempelvis troen på en spirituel energi i universet eller skæbnen. De er også mindre sikre på deres overbevisninger og har mindre stærke følelser i forhold til religion (ibid., 197). Den tredje og sidste gruppe defineret af Latent Class Analysis er de såkaldte *uncertain nonbelievers*. Som navnet antyder er individerne i denne gruppe de mest usikre i forhold til deres (ikke)tro på Gud, de har sværere ved at definere deres eget standpunkt i forhold til begreber som skæbne, og deres syn på religion er mindre afklaret (ibid., 198).

Det ovenstående studie arbejder med en lang række mål for at nuancere inddelingen af de forskellige typer af 'unbelievers' i forskellige grupper, hvilket i sig selv er beundringsværdigt. Der er dog en række svagheder ved studiet, som man bør påpege. For det første ville det være bedre og mere ensartet, hvis man havde anvendt samme samplingsstrategi på tværs af de tre lande. I Holland har man således samlet primært fra studerende på universitet, i Danmark har de fleste af respondenterne et tilhørsforhold til Ateistisk Selskab og Humanistisk Samfund og blev samlet via Facebook, og i Finland anvendte man både sampling via Facebook, men fandt også respondenter via Twitter og igennem universitetet (ibid., 189). Det er problematisk, fordi det gør den internationale sammenligning mindre valid, hvilket underminerer intentionen om at sammenligne tre nordeuropæiske, sekulære lande.

For det andet vælger forfatterne, ligesom Gervais og Norenzayan, også udelukkende at karakterisere respondenterne baseret på deres overbevisninger. Det kan dog i dette tilfælde bedre forsvares, fordi det er langt mere eksplicit, at målet er at udarbejde psykologiske profiler frem for helt grundlæggende at forklare forskellen mellem religiøsitet og irreligiøsitet. Forfatterne gør det også klart, at der i høj grad er tale om et eksplorativt studie, hvorfor de går grundigt i dybden med en række forskellige psykologiske karakteristika, hvorimod Gervais og Norenzayan i højere

grad arbejdede deduktivt for at teste på et enkelt mål – evnen til analytisk tænkning. Det gør deres forsøg mere forsimplet end Lindeman *et al.* Ikke desto mindre kan begge studier bidrage til at nuancere forståelsen af ateisme, men der er stadig langt flere perspektiver, der bør udforskes.

### **Fremtidig kognitionsforskning i irreligiøsitet**

Jonathan Lanman foreslår i artiklen: "On the non-evolution of atheism and the importance of definitions and data" (Lanman 2012), at CSR-forskningen i højere grad må omfatte sociologisk data for at komme en plausibel forklaring nærmere på forskellige niveauer af irreligiøsitet på tværs af lande. Jeg er enig med Lanman, når han hævder, at man ved at kombinere sociologiske indsigter og undersøgelser med kognitive værktøjer og forskningsdesigns kan nuancere opfattelsen af religiøsitet og irreligiøsitet, de dertilhørende gråzoner, samt hvad baggrunden er for disse forskelle

Det er målet med mit phd-projekt at kombinere forskellige metodiske tilgange for bredt at undersøge irreligiøse individers identiteter og kognitive betydningsmodeller. Ved at anvende både kvalitative interviews og spørgeskemaer, der også omfatter eksperimentelle tilgange, kan vi forhåbentlig gøre os mere nøjagtige observationer og forklaringer om, hvordan irreligiøse danskere forstår deres egne identiteter, betydningsmodeller og verdensbilleder. I mit projekt indgår 30 kvalitative interviews foretaget med selvidentificerede, irreligiøse danskere. Det blev i løbet af denne dataindsamling tydeligt for mig, at det ikke er konstruktivt kun at spørge ind til danskeres trosøverbekendelser, men at man i stedet må spørge bredere ind til deres betydningskonstruktioner, opvækst, identitet og følelser for at få et langt mere rammende billede af deres (ir)religiøsitet. Spørger man ind til disse perspektiver, får man en mere nuanceret fremstilling af irreligiøse danskere, og så kan vi i fremtiden forhåbentlig nærme os en grundigere analyse af fænomenet irreligiøsitet i en dansk kontekst.

#### **FAKTABOKS OM EKSPERIMENTER**

Ekspireranter anses for at være den højeste standard for kvantitativ forskning, fordi eksperimenter i princippet gør det muligt for forskeren at bestemme det kausale forhold mellem to eller flere variabler. I det perfekte eksperiment har forskeren kontrol over alle variabler, således at den effekt, der måles, med sikkerhed kan tilskrives den eksperimentelle manipulation. I realiteten er det dog ofte svært at opstille et perfekt eksperiment. I psykologiske eksperimenter, hvor mennesker ofte indgår som den afhængige variabel – som vi ser i tilfældet med Gervais og Norenzayan – er det svært at udelukke, at deltagerne ikke bliver påvirket af andet end den tilsigtede priming, hvorfor man ikke kan udelukke alternative forklaringer på resultaterne. Derved mister eksperimentet noget af sin status som det metodiske ideal. Læs mere om eksperimenter på eksempelvis [www.metodeguiden.au.dk](http://www.metodeguiden.au.dk)

## Litteratur

- Berger, Peter L. 1969, *The Sacred Canopy*, Anchor Books, New York
- Bering, Jesse et. al. 2005, "Reasoning about Dead Agents Reveals Possible Adaptive Trends" *Human Nature: An Interdisciplinary Biosocial Perspective*, Nr. 16:4, 360-38
- Boyer, Pascal 2001, *Religion Explained*, Basic Books, New York
- Bullivant, Stephen og Lois Lee, 2012, "Interdisciplinary Studies of Non-religion and Secularity: The State of the Union", *Journal of Contemporary Religion*, 27:1, 19-27
- Casanova, José, 2011 "The Secular, Secularizations, Secularisms" in Craig Calhoun, Mark Juergensmeyer og Jonathan Van Antwerpen, eds., *Rethinking Secularism*, Oxford University Press, Oxford
- Davie, Grace, 2002 *Europe, the Exceptional Case. Parameters of Faith in the Modern World*, Orbis Books, New York.  
2013, "Belief and Unbelief: Two sides of a Coin", *Ecclesiastical Law Journal* vol. 15, nr: 3, 259-266
- Geertz, Armin W. og Gudmundur Ingi Markússon, 2010 "Religion is natural, atheism is not: On why everybody is both right and wrong", *Religion*, 40:3, 152, 165
- Gervais, Will og Ara Norenzayan, 2012 "Analytic Thinking Promotes Religious Disbelief", *Science* 336: 6080, 493-496
- Henrich, Joe, 2009 *The Secret of our Success*, Princeton University Press, Princeton
- Lambert, Yves, 1999 "Religion in Modernity as a New Axial Age: Secularization or New Religious Forms?" *Sociology of Religion*, 60:3, 303-333
- Lee, Lois, 2012 "Talking about a Revolution: Terminology for the New Field of Non-Religion Studies", *Journal of Contemporary Religion*, 27:1, 129-139
- Lanman, Jonathan, 2012 "On the Non-evolution of Atheism and the Importance of Definitions and Data", *Religion, Brain and Behaviour*, 2:1, 76-78
- Lindeman, Marjaana et. al., 2019 "Religious Unbelief in Three Western European Countries: Identifying and Characterizing Unbeliever Types Using Latent Class Analysis", *The International Journal for the Psychology of Religion*, 29:3, 184-203
- Sanchez, Clinton et. al., 2012 "Direct replication of Gervais & Norenzayan (2012): No Evidence that Analytic Thinking Decreases Religious Belief", *Plos One*, 12:2, 1-8
- Zuckerman, Phil, 2008 *Samfund uden Gud*, Forlaget Univers, Aarhus

## Noter

- 1 Herefter forkortet CSR
- 2 Se faktaboks for mere info om eksperimenter
- 3 Priming er en eksperimentel teknik til at bringe bestemte tanker, forestillinger eller handlinger frem i forsøgsdeltagerne. Gervais og Norenzayan gør brug af såkaldt eksplicit priming, fordi de udsætter deltagerne for tydelige stimuli, i dette tilfælde billeder, som udløser bestemte tanker og forestillinger.